

Litván György

1957

1996-ban a magyarság két jeles dátumra emlékezett: honfoglalásának millicentenáriumára és 1956 forradalmára. Amíg a honfoglalásról a gyér adatok alapján is egyre többet tudunk, addig 1956-ról és az ezt követő néhány évről csak most hullik le a lepel. Az sem mellékes, hogy élnek még a tanúk is, s a jelen politikai viharai kihatnak a negyven évvel ezelőtti események újraértékelésére is. Litván György e kor tanúja, s mint történész, megpróbál jobban eligazodni benne. Éppen ezért figyelemre méltó, amit 1957-ről, a forradalom leverése utáni évről írt a Beszélő hasábjain. Ezt közöljük mi is.

Képtelen volnék az 1957-es évről – vagy akár az 1958-asról – történelmi távolságtartással írni. 1956-ról sokkal inkább, nyilván azért, mert ott még voltak szemben álló, egymással küzdő táborok és igazi cselekvési lehetőségek. 1957-ben viszont már csak egy kapura ment a játék, hónapról hónapra nőtt a hatalom önbizalma és a nemrég rettenetesen megalázott kommunisták bosszúszomja.

És ebben az ütemben nőtt a nyomás is, fokozódott a keserűség, a rettegés, a kétségbeesés. Az emlékek, az akkori indulatok és kötődések csaknem négy évtized után is olyan „frissek” és erősek, akárcsak az 1944-es vészorszak emlékei s ezek érzelmi tartozékai.

Mindkét emlékcsoport kitörölhetetlen és racionálisan módosíthatatlan.

Ezért tehát bevallottan szubjektíven, jórészt saját emlékeim és a korra elég jellegzetes élményeim felidézésével s ezek fénytörésében igyekszem képet adni az 1957-es esztendő eseményeiről és légköréről, ügyelve természetesen arra is, hogy időnként és helyenként a magamétól és barátaimétól eltérő nézőpontokat és élményeket is mutassak.

Engedjék meg, hogy néhány szóval bemutassam akkori önmagamot és „megfigyelői” pozíciómot. 28 éves voltam, két kisgyermek apja, középiskolai tanár. Az év elején, több mint két hónapos szünet után, éppen újrakezdjük a tanítást az angyal földi, Huba utcai Vendéglátóipari Technikumban. A társadalom állapotáról, hangulatáról jórészt innen szereztem benyomásaimat és információimat. A politikai információk forrása viszont az a baráti és elvbaráti kör volt, amelybe akkor már jó néhány éve tartoztam (s azóta is tartozom). Az úgynevezett nagyímrés értelmiségiek csoportjáról van szó, pontosabban ennek itthon maradt maradványairól. A többség

ugyanis az 1957-es újévet már a romániai Snagov üdülőhelyen töltötte (nem éppen önszántából), vagy már kimenekült az országból a biztosnak látszó letartóztatás elől. Az ittmaradtak mintegy természetes mozdulattal összezárkóztak, s olyanok között alakult ki szoros és bizalmas viszony, akik addig csak felületesen, azaz inkább csak hírből ismerték egymást. Vásárhelyiek, Tánccsók és Kende Péter távollétében így kerültünk hirtelen szoros barátságba Fekete Sándorral, Mérei Ferencsel, Hoffmann Gertruddal, Hegedűs (B.) Andrással, Széll Jenővel, akik ily módon nem véletlenül lettek kissé később perbeli vádlott-társaim.

1956 utolsó napjait még Fekete Sándor Hungaricus-vitairatának stencilezésével, sokszorosításával és szétosztásával töltöttük a minden áldozatra kész Hoffmann Gertrud lakásán (amelyet aztán el is vettek tőle). Év végi hangulatunkat a forradalom legázolása, Nagy Imréék (részben közeli barátaink) elrablása (nov. 22.), más barátaink, köztük Gimes Miklós és **Eörsi István** letartóztatása (dec. 5-6.), a Nagybudapesti Központi Munkástanács lefejezése és a statáriális bíraskodás bevezetése (dec. 11.) határozta meg sok más, hasonló eseménnyel együtt. Mélyen voltunk, és sejtettük, hogy ez még nem a legmélyebb pont.

Amint az a bajban lenni szokott, a veszélyeztetett emberek egymáshoz húzódtak, nyitottabbá lettek egymás iránt (sokszor, sajnos, a besúgók irányában is), sokat jártunk össze régi és új barátokkal, híreket és véleményeket cseréltünk, utólag is könnyű megmondani, miről. Elsősorban három témakör izgatott mindnyájunkat: a politika várható iránya (itthon, a Szovjetunióban s persze, ezzel összefüggésben, a Nyugaton is); másodsorban, a társadalom reagálása, a volt reformer pártellenzék hangulata, kitartása vagy kompromisszumkészsége, a pártba történő visszalépések tendenciája; és harmadszor, de mindinkább előtérbe kerülve: a megtorlás, a letartóztatások és internálások, majd a börtönbeli beszélők és a perek hírei.

Mindjárt hozzá kell tenni, hogy hiteles információkhoz jutni jóval nehezebb volt, mint a forradalom előtt, a hatalom és az egész pártapparátus erkölcsi válsága idején, amikor belső információk kiszivárogtatásával igyekeztek a helyezkedő elvtársak jó pontokat szerezni. Most az apparátus zárt és megközelíthetetlen volt, de mi sem közelítettünk hozzá, hiszen egy világ választott el az MSZMP-től, amelyről azt mondtuk és írtuk: ez a Magyarországi Szovjet Megszállás Pártja. Aminthogy az is volt.

Az a körülmény viszont, hogy éppen a politikailag érdekelt rétegeket leginkább izgató hírek és információk ismét nem kaphattak nyilvánosságot, állandó táptalaja lett a szájról szájra terjedő hírszolgálatnak, s persze a különféle álhíreknek is, amelyeknek forrása, mint utólag kiderült, sokszor maga a belügy volt. (Talán elmondható, hogy soha ilyen szoros „interakció” nem alakult ki a belügy operatív szervei és az értelmiség között, de persze nem egyenlő esélyekkel. E szerveket éppen 1956 végén „erősítették meg” a volt „ifjúsági mozgalom” vezető embereivel, mint Hollós Ervin, Hazai Jenő és Széchy András, akik aztán személyes ismeretségeiket, a beszerzett ügynökök által szolgáltatott adatokat és persze a letartóztatottak és a tanúként kihallgatottak vallomásait felhasználva mélyen behatoltak a különféle értelmiségi körök belvilágába, nem vetve meg a magánélet legintimebb szféráiról szerzett ismereteket sem.

Végül, de nem utolsósorban, ne feledkezzünk meg az információszerezés akkor legmodernebb eszközeiről és módszereiről: a telefonok és lakások lehallgatásáról. Azelőtt is létezett persze, de ekkor vált tömegessé és szinte ösztönössé, hogy az emberek se telefonon, se zárt helyiségben nem hajlandók bizalmas ügyekről beszélni.

1957-re vagy, ahogy a résztvevők többsége emlékszik, inkább 1958-ra fordulóban jellegzetes és máig emlékezetes szilveszterest rendeztünk Hanák Péterék Garas utcai lakásán. A bejáratnál ajtón ez a felirat fogadott: Belépés csak nem belépőknek. Ezt a megjelentek – Kornai Jánosék, Nagy Andrásék, Mihályi Gáborék, Fekete Sándorék – be is tartották. A korhoz illő műsorszámok is szerepeltek: tombolán Hanák és Kornai testre szabott szöveg-fricskáit nyerhették el a résztvevők, mi pedig, Feketével, páros jelenetet adtunk elő a nem távoli jövőről, amikor már Szibériában szerkesztjük a Szovjetszkoje Kapo című lapot, s a hazuról kapott levelekből értesülünk a Hanák-féle szilveszteren jelen volt barátaink sorsának alakulásáról, tudományos vagy közéleti pályafutásáról.

Az akasztófahumor amúgy is virágkorát élte abban az időben. Böven teremtek és gyorsan terjedtek a politikai viccek. Közülük a legrövidebb így hangzott: Arisztid kimegy az utcára – és nem találkozik Taszilóval. – Egy másik arról szólt: Miért hívják a Kádár-kormányt Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányoknak? Nos, Kohn szeretné megjavíttatni elromlott óráját, végre talál egy boltot, amely felett egy nagy óra lóg. Odabenn Grün fogadja, aki közli vele, hogy ő bizony nem órás, hanem hitközségi metsző, aki a fiúgyermekek körülmételését végzi. Akkor miért órát tesz ki a boltja fölé, kérdi Kohn, mire a válasz: Nü, hát mit tegyek ki?

Az új év mindjárt elég vészjóslóan indult. Január első napjaiban Budapesten tartottak háromnapos csúcsértekezletet a kelet-európai kommunista vezetők. Hruscsov és társai itt megerősítették az MSZMP decemberi értékelését az '56-os „ellenforradalom” külső és belső okairól, s erélyesebb lépésekre sarkallták magyar elvtársaikat a „rendteremtés”, azaz a megtorlás irányában.

Kevéssel utóbb első jelentős hivatalos külföldi látogatóként Csou En-laj érkezett Budapestre, hogy Kína súlyával és tekintélyével is legitimálja a Kádár-kormányt és politikáját. Valószínű persze, hogy a sietségre más okuk is volt a kínai kommunista vezetőknek. Az előző, '56-os évben ugyanis, a szovjet vezetőkkel kezdődő, még titkolt konfliktusuk következtében nem volt éppen egyértelmű a lengyel–magyar válsággal kapcsolatos álláspontjuk, s most igyekeztek azt a látszatot kelteni, mintha mindig szilárdan elítélték volna az „ellenforradalmi” megmozdulásokat.

Számomra jóval emlékezetesebb volt egy másik, nem hivatalos látogatás valamikor 1957 elején. Yves Montand és felesége, Simone Signoret álltak meg, Moszkvába menet, Budapesten, hogy dalukkal enyhítsék a még mindig gyászos

hangulatot, s egy kis elvtársi segítséget nyújtsanak Kádáréknak. Simone Signoret emlékirataiban később leírta, milyen keményen beolvastak Hruscsovnak moszkvai szereplésük alkalmából a magyarországi beavatkozásért. Lehetséges. Számunkra akkor az ő budapesti és moszkvai látogatásuk annak a jele volt, hogy a Nyugat – és ezen belül a nyugati nem kommunista baloldal –, amely '56 novemberében politikai, erkölcsi és kulturális bojkottot hirdetett a Szovjetunió ellen, máris kezd felejteni, kezdi elfogadni a „realitásokat” – és cserbenhagy bennünket.

Január 19-e volt az a nap, amikor számomra az új hatalom kíméletlen durvasága, a leszámolás mértéke és iránya nyilvánvalóvá vált. Ezen a napon történt Dudás József és a Széna téri Szabó bácsi kivégzése, az írószövetség működésének felfüggesztése, valamint az ellenzéki írók és újságírók első nagyobb csoportjának (Háy Gyula, Zelk Zoltán, Lengyel Balázs, Tardos Tibor, Novobáczky Sándor, Lőcsei Pál) letartóztatása.

Az egyidejű, de kétirányú csapás világossá tette, hogy a hatalom egyszerre akar leszámolni a forradalom radikálisan antikommunista (nemzeti-konzervatív, fegyveres felkelő) és ún. nagyimrés irányzataival. Dudás fellépése az október végi napokban számomra ellenszenves, sőt, riasztó jelenség volt, hiszen a Magyar Függetlenség élén meghirdetett jelszava – „Nem ismerjük el a jelenlegi kormányt!” – Nagy Imre elutasítására vagy meggyengítésére, az addig szervezett és irányítás nélkül álló jobboldali erők összefogására és az egész forradalmi folyamat jobbratolására irányult. Szabó bácsi és Széna téri csoportja szintén ambivalens érzéseket keltett némileg militarista és különítményes ízű tevékenységével, de amikor november 4-én reggel, Nagy Imre rádiószózatát hallva, fegyverért jelentkeztem a Böszörményi úti rendőrlaktanyában, magától értetődően elfogadtam a Széna téri parancsnokság illetékességét. A két ember alattomos kivégzését pedig – zárt tárgyalás után, minden előzetes kommunikáció nélkül – felháborítónak tartottam. Akárcsak az akkor személyesen még nem vagy alig ismert, de írásaik alapján elvaratottaimnak tartott publicisták és írók letartóztatását, amellyel nyilvánvalóan megkezdődött a forradalom előtti ellenzéki tevékenység megtorlása is.

Es kevés kétségünk lehetett afelől, hogy Déry Tibor letartóztatása is csak idő kérdése.

Februárban Fekete Sándor befejezte Hungaricus-vitairatának második részét. A növekvő terror légkörében ezt már nem sokszorosítottuk. A három gépelt példányból egyet Fekete maga rejtett el, egy másikat átadtunk Kosáry Domonkosnak, véleményezésre és az általa az Egyetemi Könyvtárban titokban elhelyezett '56-os kézirat- és sajtógyűjteményben való elhelyezésre, végül egy harmadik példányt Hoffmann Gertrud útján Göncz Árpádhoz és Bibó Istvánhoz juttattunk el. Márciusban személyes eszmecsere is folytattunk velük a közvetítő lakásán, főként a forradalom félbeszakadt ívéről, de az adott helyzetről is. Bibó, mint majdnem mindig, ezúttal is optimista volt mindkét vonatkozásban. Meggyőződése volt, hogy Nagy Imre utolsó, koalíciós kormánya és maga a forradalmi folyamat stabilizálódott volna, s még ekkor sem tartotta lehetetlennek, hogy a nemzetközi nyomás hatására a Szovjetunió végül is engedményeket tesz Magyarországon.

Két évvel későbbi perünkben a nyomozati és vádhatóság ezt a négyes találkozót, jellemző módon, koalíciós tárgyalásként akarta beállítani a Parasztpárt (Bibó), a Kisgazdapárt (Göncz) és a „nagyimrések” (Fekete és én) között. Felejtethetlen marad az a fölényesen lesöprő válasz, amelyet Bibó adott Vida Ferenc tanácselnök erre irányuló kérdésére.

De vissza 1957 márciusához. A hónap első fele a MUK-ra való várakozás és készülés jegyében telt. Valljuk be: máig sem sikerült egyértelműen tisztázni, hogy a „Márciusban újra kezdjük!” jelszót eredetileg lelkes és naiv szabadságharcos

fiatalok találták-e ki, s csak azután használta fel a bosszúszomjas hatalom a megtorlás fokozására és kiszélesítésére, vagy már eleve pártállami és rendőri provokációról volt-e szó? Két dolgot mindenképpen biztosra vehetünk. Egyrészt azt, hogy az adott helyzetben semmiféle komoly megmozdulásnak nem volt esélye, s ezzel mindkét oldalon minden gondolkodni képes fő tisztában volt: újabb veszély tehát nem fenyegette a helyreállított neosztálinista rendszert. Másrészt pedig egyszerűen tény, hogy e napokat, miközben gyakorlatilag semmiféle számottevő rendszerellenes akcióra nem került sor, a politikai rendőrség addig példátlan méretű letartóztatási kampányra használta fel. A több ezer őrizetesnek nem is jutott volna elég hely a rendőrségi fogdáknak, ezért a legnagyobb letöltőház, a kőbányai Gyűjtőfogház egyik szárnyát üritették ki számukra, ahol aztán a következő hetekben, míg egyéni sorsuk el nem dönt, Hollós Ervin vezetésével az ún. operatív osztály munkatársai foglalkoztak velük. A nagy „begyűjtési” akciónak ugyanis hármas célja volt: 1. a megfélemlítés; 2. a forradalomban vagy az ellenállásban aktív elemek kiszűrése, ezek internálása, vagy ellenük a „törvényes” büntetőeljárás megindítása; végül 3. a szabadon engedhetők minél nagyobb hányadának beszerzése. Ismeretségi körünkből több konkrét esetben tudtuk (mert elmondták) vagy sejtettük, hogy ez meg is történt.

A beszerzések ügye külön fejezetet érdemelne, ám eddig igazán hiteles belügyi anyagot – irányelveket vagy tanulmányt – a történeti kutatásnak nem sikerült feltárnia. Így csak az egyéni és kollektív tapasztalat alapján állíthatjuk, hogy a tömeges beszerzések fő célja nem is annyira az információs források bővítése lehetett, hanem inkább a társadalom átluggatása, a gerincek megtörése, az általános bizalmatlanság és bizonytalanság fokozása.

Ami pedig a besúgóvá szervezés eszközeit illeti, nyilvánvaló, hogy ezek a zsarolási lehetőségek soha bőségesebben nem álltak a rendőrség rendelkezésére, mint amikor a forradalom után tömegeknek kellett a eltartóztatástól vagy az állásvesztéstől rettegniük. Így aztán nem is volt sok kétségünk a valódi okokat illetően, m ha a forradalmi hetek közismerten tevékeny figurái nemhogy a börtönt, de még az ennél kisebb bajokat is megúszták, mert a kritikus időket például vidéken vészelték át, ahol állítólag nem találták meg őket.

Jól tudtuk, hogy kis országunkban mindenkit megtalálnak, sőt. néha még külföldön is: többekkel találkoztam a börtönben, akit – elkábítva – Ausztriából hoztak haza.

De nézzünk szét a társadalom „szabad” részében is 1957 tavaszán. Ekkor járt le a kommunista pártba való sima visszalépés határideje, s az utolsó hetekben kaján derűvel figyeltük a tolongást olyanok részéről is, akik kevéssel korábban még hallani sem akartak ilyesmiről, vagy éppen a magunkfélettől kértek baráti tanácsot. (Utóbbi esetben többnyire már előre „borítékolhattuk” a végeredményt.)

Valójában azonban e tekintetben is vajmi kevés okunk volt a derűre, hiszen a Gimes Miklós által kezdeményezett utóvédharcunk fő célja éppen a rendszer politikai és ideológiai újjáépülésének megakadályozása volt. Sok ifjú és naiv akkori szervezkedővel ellentétben ugyanis nem hittünk sem a fegyveres ellenállás, sem a külső katonai segítség (ENSZ vagy USA) lehetőségében. Tudtuk, hogy Kádárék katonai és rendőri hatalma masszív szovjet segítséggel mindenképpen ki fog épülni. Hittünk viszont a társadalom (főleg passzív) ellenállásában, s abban is, hogy a nyers erőre támaszkodó hatalom mögött nem lesz párt, azazhogy egy valódi társadalmi-politikai hatalmi bázis kiépülését az előző évek és hónapok élményei eután meg lehet akadályozni.

Márciusban már láthattuk, hogy ez nem sikerülhet, s az MDP helyén, „mint hullából a köröm” (idézet Fekete Hungaricusából) feltarthatatlanul kinő az MSZMP. Egyrészt az „öreg komcsik”, akik az illegális vagy 1945 óta egész lelkiükkel és

egzisztenciájukkal kötődtek ehhez a párthoz, igen kevés kivétellel egyszerűen nem tudnak kimaradni. Kiderült, hogy ehhez a végső szakításhoz egy Ujhelyi Szilárd vagy Széll Jenő szellemi és erkölcsi erejére volna szükség. Vagy egy Fekete Mihály tisztességére, aki '56 novemberében habozás nélkül lemondott Pest megyei tanácselnökségéről, s visszament a gyalupadhoz. Ilyenek azonban nem sokan voltak, s még kevesebben, akik ki is tartottak elhatározásuk mellett.

Sok visszalépésben fontos vagy egyenesen döntő szerepet játszott a zsidó származás, pontosabban a zsidó közérzet. Közismert tény, hogy a forradalmi napokban elhangzott néhány antiszemita megnyilatkozás, és az erősödő jobboldali hangvétel sokakban kiváltotta az 1944-es félelmi reflexeket. Ezek, ha nem disszidáltak már 1956 végén, akkor többnyire megragadták az '57-ben megnyíló izraeli kivándorlási lehetőséget, vagy visszamenekültek a kommunista pártba, amelyben a magyarországi zsidó létbiztonság egyetlen komoly garanciáját látták. Számtalan ilyen vitát kellett lefolytatnom – másokhoz hasonlóan – ezekben a hónapokban. Péter Rózsától, a kiváló matematikaprofesszortól kiérdemesült ávosokig ezek az emberek azzal az egyetlen érveléssel igyekeztek meggyőzni álláspontom tarthatatlanságáról, hogy mint zsidónak, mindenképpen csak Kádár és az MSZMP mellett lehet a helyem. Én pedig azt vágtam a fejközhöz, hogy a zsidó bejedséget összetévesztik a kommunista öntudattal.

Az új „pártépítés” harmadik nagy lendítője egyszerűen a karrierizmus volt. Ennek hétköznapi formája az újra megszilárduló hatalom mellett éppoly természetes, mint amennyire akkor felháborodtunk rajta. Külön említést érdemelnek viszont az érdekek motiválta pártba lépésnek azok az esetei, amikor nem pusztán egyéni érvényesülésről volt szó, hanem csoport- (klikk-) vagy rétegrédekek érvényesítéséről. Jó néhány megyében, budapesti kerületben, egyetemen vagy nagyvállalatnál ekkoriban dönt el, hogy melyik csoport vagy klikk (pl. ún. népi káderek vagy zsidók, netán, új jelentkezőként, a keresztény középosztály) képviselői veszik kezükbe a helyi pártszervezet – s általa a terület vagy intézmény irányítását.

De még az MSZMP-építés sikereiben megmutatkozó vereségünket is könnyebben viseltük, mint a KISZ megjelenését és kezdeti sikereit a legifjabb korosztályok egy részében. Ez végképp nem volt összeegyeztethető az '56-os ifjúság és a „pesti srácok” legendájával, s ezért súlyosabb üggy volt, mint az „öreg komcsik” visszasündergése a pártba.

A KISZ kezdeti sikerének titka a balos avantgardizmus volt. Akkoriban, még néhány évig – miért, miért nem – volt erre kereslet a fiatalság egy vékonyka rétegében. A KISZ fölött is atyáskodó párt azonban hamarosan úgy döntött, hogy harcos elitszervezet helyett inkább az ifjúság csaknem egészét átfogó és ellenőrző tömegszervezetre van szüksége, s ezzel a KISZ elindult a teljes elbürokratizálódás felé. Az MSZMP és maga Kádár bizonyára nem szerette, hogy ez az ifjú avantgard bizonyos célok és követelések hangos kimondásában sokszor a párt előtt járt. Így jelenhetett meg a budapesti házfalakon a „Nagy Imrének – kötelet!” felírás már 1957 elején, amikor talán még Kádár sem határozta el magát teljesen erre a „megoldásra”.

Nagy Imre és a vele együtt elhurcoltak sorsáról és hollétéről hivatalosan semmit sem lehetett tudni az '56 novemberi, alávalóan hazug közlemény óta, mely szerint a csoport tagjai saját kérésükre Romániába távoztak. Budapesten hamarosan elterjedt, hogy Sinaian, az egykori királyi üdülőhelyen tartják őket fogva. Mivel azonban eleinte még lehetett egy-két csomagot és levelet küldeni a külügyminisztérium útján, mi már ekkor megtanultuk a Snagov helységnevet. De tavasztól kezdve – akkor nem tudtuk, miért – minden hírforrás végképp bezudult.

Ma már tudjuk, hogy a Nagy Imre-csoport sorsa március végén dönt el Moszkvában, Kádár János ottani első hivatalos

Magyar menekültek külföldön

látogatásán. Hazatérve, az április 2-i KB-ülésen Kádár azt hangsúlyozta, hogy Nagy Imrénék kérdését ő maga vetette fel. Tény, hogy moszkvai beszédében igen élesen támadta őket, s az is bizonyos, hogy – bárki volt is a kezdeményező – a szovjet és a magyar pártvezetők egyetértettek abban, hogy – amint Kádár mondta – hozzá kell látni „a méregfog kihúzásához”.

A végrehajtó szervek olyannyira biztosak lehettek a dolgukban, hogy már ekkor hozzá is láttak. Március második felében Rajnai Sándor BM alezredes megkezdte a snagovi magyar csoport tagjainak őrizetbe vételét. Április 14-én már maga Nagy Imre is letartóztatásban volt a Securitate bukaresti börtönében, s három nap múlva az egész csoportot repülőgépen Budapestre szállították. Olyan sikeresen különítették el őket a Gyorskocsi utcai börtön, rabnyelven a „Susogó” harmadik emeletén, s úgy intézték kihallgatásaikat is, hogy az ítéletig és a kivégzéseig – tehát ötnegyed éven át! – sem az ún. szabad, sem a börtönvilágban nem terjedt el, legfeljebb feltételezés formájában, hogy Nagy Imre és társai Budapesten vannak. Még utólag is sokan hitték, hogy a pert és a kivégzéseket külföldön csinálták. Amikor '57 nyarán – előzetes kóstoló gyanánt – két hetet a Gyorskocsi utcában töltöttem, nem is sejtettem, hogy rég nem látott barátaim, Vásárhelyi és Tánczos is ott ülnek pár emelettel följebb. A viszontlátásra csak két évvel később, Márianosztrán és Vácott került sor.

1957 tavaszán (áprilisban) csak Lukács György és felesége térhetett haza a romániai deportálásból, de a többiekről ők sem hozhattak hírt, mert még a letartóztatások megkezdése előtt gondosan elkülönítették, másik házba költöztették őket. Budapesten Lukács erős megfigyelés alatt, visszavonultan élt. Tanítványa, Heller Ágnes tanúja volt egy telefonbeszélgetésnek, amikor Révainak, aki valamilyen balos fellépésre próbálta rávenni, azt mondta: Nézzte, Józsi, engem már sokszor csöbe húztak, de több csö nem lesz. – Még jó néhány évig, amíg Aczél György csábításának engedve, amint akkor mondták, vissza nem „zárta” magát a pártba, ő is a megbélyegzettek és kiszolgáltatottak közé tartozott, akibe az akkori csahosok (Szigeti József, Gedő András és a keletnémet ideológusok)

bármikor büntetlenül belemarhat- tak. Tíz nappal hazatérése után már leckét is kapott arról, milyen országba érkezett: ekkor oszlatta fel a belügyminiszter a Magyar Írók Szövetségét, s tartóztatták le köze- gei Lukács legközelebbi íróbará- tját, Déry Tibort. De a hatalmi szer- vek ún. adminisztratív akcióhoz alulról jövő „irodalmi” alátámasztás is járult, például a balos Tűz-tánc csoport felől, amelynek ideológiai vezéregyénisége, Imre Katalin Útni az ördögöt! címmel hirdette meg „esztétikai” programját az általa szerkesztett Elet és Irodalom április 12-i számában. A cím a már négy hónapja letartóztatott **Eörsi István** kötetére utalt, amely Útni az ördögöt! címmel az év elején, meglepő módon, még szabályszerűen meg- jelent a Magvető kiadásában. A még a börtön mélyéről is szem- telenkedő, a Farkasok és Holló- (so)k pusztító együttműködését is ecsetelő versek egyszeriben „ak- tuális” ürügyet adtak a halálos de- nunciálásra a „proletárdiktatúra” irodalmi védelmezőinek.

Folyamatos ideológiai irtóhad- járat folyt – természetesen – az úgynevezett revizionizmus minden múlt- és jelenbeli megnyil- vánulása ellen. A ma újra színre kívánczó Wirth Ádám ekkor tette ismertté a nevét harcias leleplező cikkeivel, többek között a Politikai Tájékoztató című pártkiadványban. De talán nála is buzgóbb volt Ripp Géza, akinek az a megtisztelő feladat jutott, hogy a Népszabadságban bevezesse az év bizonyára legfon- tosabb ideológiai kampányát, amely a „közgazdasági revizi- onizmus” és annak fő képviselői, Kornai János és Péter György ellen irányult. (Ekkor jelent meg Kornai 1956 őszén megvédett disszertációja A gazdasági vezetés túlzott központosítása címen.)

Ripp hamarosan erősítést is kapott Molnár Endre, Varga Edit és Háy László részéről, akik összehangolt támadást indítottak az „új gazdasági mechanizmus leple alatt” fellépő (és persze nyugati imperialista sugallatú) veszedelmes törekvések ellen. 1957 elején ugyanis, amikor Kádárék még hatalmuk megszilárdításával voltak elfoglalva, s még viszonylag józanabban és szerényebben gondolkoztak, nem kívántak ragaszkodni az ortodox szovjet típusú gazdaságirányításhoz, és átmenetileg szabadabb kezet adtak a nem marxista Varga István elnökletével alakult közgazdasági bizottságnak, hogy új modelleket és módszereket dolgozzon ki. Aztán, akárcsak más területeken, itt is – csak még súlyosabb gyakorlati kö- vetkezményekkel – megkezdődött a „rendcsinálás”, amit feltehetően az ortodox sztálinista Berei Andor irányított a háttérből. (Mint kompromittált rákosista vezető, csak némi kivárás után lehetett a Kossuth Könyvkiadó vezérigazgatója.)

A közgazdasági revizionizmus elleni hadjáratban sajátos szerepet játszott Friss István: egyszerre volt vádló, ítélőbíró, védő és viszonylag kíméletes ítéletvégrehajtó. A pártszerűbb Péter Györgyöt, régi harcostársát, bírálta, de megmentette pozícióját, Kornait viszont eltávolította az ő vezetése alá került Közgazdasági Intézetből.

A május elsejére megkockáztatott első nyilvános nagy- gyűlés olyan sikert hozott Kádárék-nak, amilyenre maguk sem számítottak. Az előző évek monstre felvonulásainak gyűlölt és megségényített, sztaíntalanított helyszínéről okosan vissza-

vitték a gyűlést a kisebb Hősök terére, amelyet nagyjából be is töltöttek a dacos kormánypártiak, az óvatos helyezkedők és a mindenre kíváncsiak vegyes tömegei. Utólag sokan magyarázták a váratlan eredményt a korábban ismert kivezénylési módszerrel, a helyi főnökök és párttitkárok nyomásával. Biztos, hogy sok helyütt erre is sor került, de a jelenség kétségkívül mélyebbre mutatott: a társadalom újabb fordulóponthoz ért, jelentős részében elfogadta a szovjet nagyhatalom által kikényszerített új helyzetet, vagy legalábbis beletörődött, mert belefáradt az előző hónapok folytonos küzdelmeibe és idegfeszültségébe. Érezni lehetett, hogy az emberek többsége normális életre vágyik, s Kádár erre kitűnő érzékkel rá is játszott kis engedelményeivel, a magánszféra felszabadításával.

A közéleti szférában viszont a konszolidáció kétségtelen sikere ellenére sem kezdődött enyhülés. Ellenkezőleg, a megtorlás és megdarálás gépezetét éppen a már magabiztos hatalom indította be teljes sebességre.

Az Igazságügyi Minisztérium által március végén összehívott bírói értekezleten Domokos József, a Legfelső Bíróság elnöke elégedetlenségét fejezte ki az ítélezés lanyhasága miatt, s felszólította kollégáit, „mutassanak nagyobb határozottságot az ellenforradalom megsemmisítése, nagyobb eltökéltséget népi demokráciánk megvédése érdekében”. Figyelmeztette őket, ne hangoztassák a bírói függetlenség jelszavát, ellenben használják ki a gyorsított eljárás nyújtotta különleges lehetőséget a szigorú ítélezésre, s az emberölés minősítésénél, ha a forradalmi időszakról van szó, mindig a legszigorúbb kategóriát, a gyilkosságra vonatkozó paragrafust alkalmazzák.

Áprilisban, bizonyára a készülő Nagy Imre-perrel is összefüggésben, létrehozták a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsát, amely az elé kerülő politikai ügyeket egyedüli fórumként, egyszerre első- és másodfokon, további fellebbezési lehetőség nélkül bírálhatta el. Ez a tanács ítélezett, többek között, az íróperekben, a Nagy Imre-perben, a Bibó-

perben, az Ádám György-, a Kardos László-, a Haraszi Sándor-, a Mérei-Fekete-perben és még más perekben is, amelyeknek a vádlottait éppen 1957 áprilisában s még inkább májusában kezdték „begyűjteni”. Május 23-án került sor Tildy Zoltán, Bibó István és Göncz Árpád letartóztatására, s hamarosan sorra kerültek a forradalom más kiemelkedő politikai szereplői is, így B. Szabó István, az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere, és Szigethy Attila, a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke, országgyűlési képviselő. Ide tartozik, hogy május 9-én „megtisztították” a jó fél éves szünet után egybehívott pártállami álparlamentet, s 28 képviselőt megfosztottak mandátumától, részint a kompromittált rákosistákat (Rákosi, Gerő, Bata István, Andics Erzsébet, Szaladi Béla stb.), részint pedig az úgynevezett ellenforradalomban vétkeket vagy revizionistákat (Lukács György, Vas Zoltán, Horváth Márton, Földvári Rudolf, Márton András, Szigethy Attila stb.).

Május 25-én értem is eljöttek, de még nem az „igaziak”, a BM vizsgálatti vagy operatív osztályának tisztjei, csupán a XIII. kerületi kapitányság emberei, akik az angyalföldi Teve utcai rendőrség fogdájába vittek. A másnapi kihallgatáson kiderült, hogy fő bűnömül az iskolai KISZ-szervezés akadályozását róják fel, s néhány feljelentésből származó terhelő adat (fegyverfogás november 4-én, rendszerellenes kijelentések) felhasználásával, mint a kerületi kapitány iskolánk igazgatójával közölte, „hat hónapra kivonnak a forgalomból”. Két hét után a kistarcsai internálótáborban kezdtem a gyakorlatban megismerkedni a megtorlás módszereivel és világával.

Megverték? – kérdezték fogolytársaim az F torony 2. körletében, amint bezárult mögöttem az ajtó, s mikor büszkén azt feleltem, hogy „még csak az kellett volna!”, majdnem ők vertek meg. Kiderült, hogy a pufajkások vagy a rendőrök csaknem mindenkit megverték, különösen vidéken. Ekkor fogtam fel, hogy ezek végigverték az országot, s a pesti értelmiségiekkel szemben alkalmazott finomabb bánásmód volt a kivétel.

Át a határon

Kistarcsa nem volt kedélytelen hely. Sokan voltunk együtt, folyt a mesélés, ami persze néha bajt okozott, hiszen a tábort, többek között, azért létesítették, hogy vamzerek (besúgók) és kiberek (kihallgatók) segítségével szép nyugodtan kiszűrjék maguknak az ügyészségre (Markó utca) és bíróság elé vihető eseteket. Ezek elkülönítésére szolgáltak az itt is, akárcsak Vácon, Doberdónak becézett föld alatti zárkák, ahová egyébként a fenytettek is vitték. A fegyelmezést különben néhány hétp próbás közönséges bűnözőre bízták. Ezek, mint afféle kápók, szabad kezet kaptak, verhették is a politikai foglyokat, s a két leghírhedtebb közülük, a Paraszt (egy határ menti embercsempész) és a Gonosz (igazi gonosztevő, akit még a hadseregből ismertem, mint továbbszolgáló tiszthelyet-test) a tábor korlátlan urának számított.

Sorsom ebben az esztendőben úgy alakult, mintha Vergiliusként végig akarna vezetni, mint afféle látogatót, a pokol különféle bugyrain. Két heti rendőrségi fogda és ugyancsak két hét kistarcsai üdülés után a legmélyebb bugyor, a Fő utca következett, mert a BM Vizsgáló Osztály is igényt tartott jelenlétemre, hiszen ekkor már az úgynevezett vastagabb ügyekben (sokszorosított röpiratok terjesztése) is voltak bizonyítékaik ellenem. De ekkor még, szerencsémre, úgy döntöttek, hogy ennyiért és ennyivel nem érdemes elítélniük, s így a Susogót is megúsztam – akkor – két héttel.

Ennyi idő alatt is szerezhettem viszont sok fontos ismeretet és tapasztalatot, mert szerencsére nem magánzárkába, hanem a földszinti nagy, közös zárkák egyikébe kerültem. Három zárkatársammal elég jól reprezentáltuk az akkor már tekintélyes létszámú politikai rabtársadalom összetételét. Ketten munkásfiatalok voltak: a csepeli Bárány János, a Tűzoltó utcai fegyveres csoport „bordósapkás Jancsi” néven közismertté vált parancsnoka, akkor 25 vagy 26 éves fiatalember, aki derúvel, nagy lelkierővel és bátorsággal – és rendszeres tornászással – viselte ügyének épp ekkoriban kezdődő komolyra fordulását; és a szinte gyerek, akkor 19 éves, örökké vidám és tréfálkozó Onestyák László, aki ugyancsak egy fegyveres csoportban harcolt a IX. kerületben. Mindkettőjüket halálra ítélték és kivégezték a következő évben. Harmadik társunk pedig dr. Emericz Kálmán jogász volt, aki a forradalmi napokban a budapesti Gyűjtőfogház rabjainak szabadítását intézte (Darvas Ivánnal és Mohr Józseffel együtt), vele alkalmam volt újra találkozni a váci börtönben, mert őt csak életfogytiglanra ítélték.

1957 nyarán a zsúfolásig töltött börtönöknek, az egész börtönvilágnak már megvolt a maga története és folyamatossága. Fentebb leírt Fő utcai zárkánk egyik korábbi lakója, mint elmondták, a vörös hajú Gyöngyösi Miklós, a Tóth Ilona-per másodrendű vádlottja volt, akit az elsőfokú halálos ítélet után hoztak ide. Állítólag fékezhetetlenül jókedvű volt. Ahogy jöttek-mentek a szállítmányok a Fő utca, a Markó utcai ügyészségi börtön, a Mosonyi utcai rabkórház, a kistarcsai és tököli internálótáborok s a különböző letöltőházak között, úgy szálltak a hírek és üzenetek lebukásokról és ítéletekről, besúgókról, kihallgatókról és persze „bizonyos forrásból származó” politikai információkról is. Néha hosszú hetek vagy akár hónapok teltek el, amíg egy üzenet célba ért, de ott és akkor más volt az időszámítás. Böven volt idő.

Mintegy két év telt el például addig is, amíg Déry Tibortól – Márianosztrán – megismerhettem első Fő utcai beszélőjének történetét. Június végén felesége, Böbe, engedélyt kapott, hogy meglátogassa az idős író, s hogy reményt és lelket öntsön belé, mindjárt az üdvözlő csók és ölelés közben odasúgta neki: Molotov ugrott! A jelen levő és éleberen örködő vizsgálótiszt észrevette a dolgot, s utólag – mint jelentésében írta – „operatív” úton (magyarán: Déryt kifaggatva) kiderítette, mit közöltek Déryvel, s ettől kezdve a házastársak csakis szájcsokot válthattak a Fő utcai beszélőkön.

A Molotovval kapcsolatos hír azonban csakugyan döntő volt: júniusban a szovjet pártvezetés balosai puccsot szerveztek

Hruscsov megbuktatására, ő azonban Zsukov marsall, honvédelmi miniszter és a hadsereg, valamint a KGB támogatásával felülkerekedett, s eltávolította a maradék sztálinista csoportot: Molotovot, Malenkovot, Kaganovicsot és – mint a hivatalos közleményben állt – „a hozzájuk csatlakozott Sepilovot”, a Szovjetunió ekkori külügyminiszterét. Alig kétséges, hogy ez volt az év legfontosabb világpolitikai eseménye, és utólag lehetetlen felmérni, miként alakult volna a történelem (és a mi sorsunk) a sztálinisták győzelme esetén.

Ezzel pontosan egy időben hasonló fejleményre került sor a magyar kommunisták felső régióiban is. Június 27–29-én tartotta meg az MSZMP első országos pártkonferenciáját a forradalom óta, s a hazai sztálinista balosok úgy gondolták, hogy a kritikus napokban gyengének, sőt árulónak bizonyult Kádár (akire persze átmenetileg szükség volt) most már gettete kötelességét, és mehet. E csoport vezéregyénisége a pártban még mindig nagy tekintéllyel rendelkező ideológus, Révai József volt, aki már márciusban nagy cikkben követelt „eszmei tisztaságot”, a pártkonferencián pedig, mint Kádár válaszában megfogalmazta, „meglengette a Rákosi-féle bukott pártvezetés zászlaját”. Kádár kemény ellentámadásba ment át, és teljes győzelmet aratott. Hatalmi kérdésben ő sohasem ismert tréfát, Révaival ellentétben viszont volt érzéke a társadalom teherbírása és igényei iránt.

A magyar sztálinisták harca Kádár ellen nem ekkor kezdődött, és nem is ért véget a júniusi összecsapással. Rákosi és a „moszkvai emigráció” többi vezető embere, így Gerő, Révai, Hegedűs és Kovács István az SZKP Elnökségéhez írt levelek egész sorában támadta s vádolta revizionizmussal, megalkuvással és hasonlókval az MSZMP irányító csapatát. Kádár viszont, aki hatalomra kerülése után mind súlyosabb engedményeket tett a párt- és belügyi apparátusnak, kezdettől mindvégig elszánt és határozott volt abban, hogy Rákosiékat politikai halottnak kell tekinteni, akik számára nincs visszatérés a közéletbe. Tudta, hogy vezérek nélkül a kis rákosisták nem jelentenek komoly veszélyt az ő hatalmára nézve. Valóban amikor a Párttörténeti Intézet régi és új vezetői, Réti László, Betlen Oszkár és Kálmán Endre az ott szerkesztett 1956-os „ellenforradalmi dokumentumkötetbe” nyilvánvaló kompromittálási szándékkal Kádár Jánosnak a forradalom alatt elhangzott beszédeit is felvették, ezt és a hasonló kis machinációkat a pártvezetés gyorsan és simán eltaposta. Nem tudok róla, hogy ezek a régi és kemény bolsevikok a pártfegyelmi eljárás során arra hivatkoztak volna, hogy Kádár valóban kiállt a többpártrendszer mellett, s valóban azt mondta a rádióban: kis párt leszünk, de becsületes... Az MSZMP vezetői körülbelül ekkor jöttek rá, hogy '56 történetéről nem kell és nem szabad komolyabb, „tudományos” igényű munkákat kiadni, mert azokból csak baj lehet. Meg kell maradni a „Fehér könyvek” propagandisztikus és „egyszerűsítő” színvonalán.

A nagy taktikus Kádár azonban tisztában volt vele, hogy kétfrontos mutatójának sikeréhez jobbfelől is el kell határolnia magát, és át kell vennie a baloldal egyes követeléseit, főként az ő számára is elfogadhatókat. Márciusi moszkvai útján is pontosan látta, hogy Rákosit csak akkor tarthatja távol a szovjet vezetők segítségével, ha Nagy Imre ügyében viszont eléjük megy. A vele való leszámolást pedig annál is könnyebben megígérhette, mert ezt saját hatalmi biztonságához is szükségesnek érezte. De ehhez meg kellett szereznie az egész magyar pártvezetés támogatását – nem engedhette meg magának, hogy a Központi Bizottságban megmaradjon egy Nagy Imrével rokonszenvező csoport. Az üléseken ezért úgy állította előtérbe a Nagy Imre-csoport ügyét, hogy a hozzájuk húzóknak választaniuk kellett: vagy részt vállalnak régi elbarátaik politikai (s részben fizikai) megsemmisítésében, vagy kiszorulnak a pártvezetésből. Kádár elsősorban nyilván Fehér Lajosra, Nagy Imre közeli munkatársára s Aczél Györgyre, Losonczy és Haraszi régi barátjára gondolt (ez utóbbi '56

végén még nélkülözhetetlennek tartotta Nagy Imrét (jelenlétét a pártban), de ők nem okoztak nehézséget. Gyenes Antal és Kőböl József maradt végül az a két „ingadozó”, akiken – a sorozatos kritika-önkritika régi módszerével – példát lehetett statuálni. A júniusi pártértekezlet után már egyikük sem maradt tagja a pártvezetésnek.

Ideje is volt, mert közben – mély titokban – gőzerővel folyt a már jócskán előrehaladt a Nagy Imre-per előkészítése. A Boris Jelcin által adományozott szovjet iratokból tudjuk, hogy Biszku Béla belügyminiszter 1957 augusztusában Moszkvában átadta Andropovnak az ún. vádindítványt, a 11 vádlott és a „legsúlyosabb büntetéssel”, azaz halállal sújtandó 7 fő névsorát. (Közülük csak Donáth Ferenc és az emigráns Király Béla maradt életben.) Most már Kádárék voltak azok, akik sietették a „méregfog kihúzását”, a szovjet vezetők pedig nemzetközi meggondolásokból inkább késleltették. A tárgyalás kitűzését előbb a szeptemberi ENSZ Közgyűlés (napirendjén a „magyar kérdés”), majd a kommunista pártok novemberi moszkvai tanácskozása (az orosz forradalom 40. évfordulója) miatt kellett elhalasztani. Vagyis előre tudták, milyen közfelháborodást váltanak ki gaztettükkel – mégsem tudtak lemondani róla! De a hazai és a külföldi közvélemény „felkészítése érdekében” – olvashatjuk Andropov jelentésében – bíróság elé állítják az íróknak Nagy Imrével korábban szoros kapcsolatban álló csoportját (Déry Tibort, Hágy Gyulát és másokat).

Am mindez az átláthatatlan kulisszák mögött zajlott. A társadalom nemhogy ezekről a legszigorúbban titkos, ún. duplanullás ügyekről nem szerezhetett tudomást, de többnyire még a futószalagon bonyolított kisebb-nagyobb megtorló perekről sem, amelyek pedig zömmel nyilvános tárgyalásokon folytak a fővárosi vagy a megyei bíróságokon. A propagandisztikusan kihasznált Tóth Ilona-per után a sajtó és a Távirati Iroda már mind ritkábban adott hírt perekéről és ítéletekről. A társadalmat beleringatták abba a hitbe vagy inkább közérzetbe, hogy a „rendteremtés” lényegében befejeződött, ismét „béke” van.

Valóban, szép és meleg volt az 1957-es nyár. Amikor ideiglenes szabadulásom után családommal a tihanyi parton, majd Lipták Gáborék balatonfüredi kertjében sátoroztunk, sokakkal találkozáva és beszélgetve érezhető volt, hogy az emberek zöme, ha nem vesztette is el együttérzését az áldozatokkal, inkább élni, mint emlékezni akar. Egy igen tisztességesen gondolkodó, fiatalabb kollégám nemrégiben elmondta, hogy ő '57 nyarán kezdte viszonylag szabadnak érezni magát, mert kulturális vonatkozásban sok új lehetőség nyílt meg, s nem szóltak már bele az emberek magánéletébe.

„Nem sikerült, mert nem is sikerülhetett – legyünk hát túl rajta!” Leginkább ezzel a közérzettel magyarázható az író-, művész- és egyéb értelmiségi aláírásoknak az a tömege, amelyet a magyar kérdés ENSZ-beli tárgyalása előtt a nyár végén gyűjtöttek össze, s szeptemberben tettek közzé a sajtóban. Megdöbbentő és lesújtó volt a magyar forradalmat megtagadó szöveg alatt – alig néhány, bár jelentős kivétellel – szinte az egész volt írószövetség névsorát olvasni. Máig vitatott kérdés, hogy e kampányban milyen, illetve hányféle módszerrel gyűjtötték – vagy gyártották – az aláírásokat. Szerintem a korszak lényegét és az akkori hatalom természetét érte félre, aki azt bizonygatja, hogy az aláírókat általában meg sem kérdezték nevük odanyomtatása előtt. Persze a sietség és a túlbuzgalom következtében nyilván ez is előfordult – hiszen cáfolattól igazán nem kellett tartani! –, de a hatalomnak erre akkor egyszerűen nem volt szüksége, ráadásul édes elégtételt jelentett számára a korábban lázongó, nagyszájú írók mostani megalázkodása.

Ma már olvasható az MSZMP vezetőinek a kampányt előkészítő tanácskozása, s ebből kiderül, hogy persze ezúttal is Kádár találta meg a számukra legelőnyösebb megoldást. Szirmai István és Kállai Gyula javaslatával szemben, akik az

ENSZ ötösbizottsága elleni nagygyűlések sorozatát tervezték, Kádár azt mondta: elég lesz egy ilyen gyűlés is, fontosabb, hogy ismert emberek írjanak vagy írjanak alá tiltakozó leveleket. Illyés Gyulát és Németh Lászlót azzal a kétes ígérettel – vagy fenyegetéssel – tudták erre rávenni, hogy közreműködésüktől függ Déry és a többi letartóztatott író sorsa. Kádár pontosan tudta, hogy a gyűlésekre kivézenyelt névtelen százak vagy akár ezrek se itthon, se külföldön nem számítanak, nem úgy, mint Illyésék megszólalása.

1957 őszén, még egyszer és utoljára, megint az írók kerültek a figyelem középpontjába, miután az ellenzéki politikusok eltűntek a börtönökben vagy az emigrációban. Értelmiségi körökben érthető izgalmat keltett, amikor közel egy év szünet után ismét megjelent egy magyar irodalmi folyóirat, a Kortárs. Szerkesztését két megbízható, minden szolgálatra kész irodalmár-kultúrpolitikusra, Darvas Józsefre és Tolnai Gáborra bízták, akik az első szám összeállításánál igyekeztek eleget tenni a színvonal és a kormánypártiság követelményeinek is. A legnagyobb érdeklődést azonban, érthetően, az a nyílt levél keltette, amelyben az 1953 és '56 közötti írói szabadságküzdelem élvonalához tartozó, de le nem tartóztatott hat író: Benjámin László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sípos Gyula és Tamási Lajos kísérelt meg számot adni az előző évek tevékenységéről. Tisztességes szándékú, de szomorú és reménytelen vállalkozás volt ez: vállalni a dogmatizmus elleni korábbi harcot, de elismerni, hogy ezzel a külső és belső reakció kezére is játszottak, s ráadásul megőrizni az emigráns írók tevékenységét. Logikus és – sajnos – megérdemelt választ kaptak rá a szerkesztőktől, akik persze üdvözölték Benjáminék örömtelen önkritikáját, viszont még mindig sokallták és rosszallták az elvek fenntartását. Nem volt kétséges, hogy személyükben a hozzájuk hasonlóan gondolkodó széles értelmiségi réteget igyekeztek megtörni és megalázva átnevelni.

Ez folytatódott októberben és novemberben az ún. kis és nagy íróperrel. A forgatókönyvet alaposan kidolgozták, a folyamatot megkomponálták. Az első perben, október elején négy népi (vagy a népiekhez közelálló) író ültetett egymás mellé a vádlottak padjára, a másodikban pedig – magyarán szólva – négy zsidó kommunistát, akiket, úgy gondolták, szélesebb körben nem fognak túlságosan sajnálni, kemény elítéltetésük viszont kellő figyelmeztetést jelent majd, anélkül, hogy elvágná az útját az értelmiséggel való további és finomabb politizálásnak. Minden kortárs megfigyelő észrevette, hogy a „nagy népiekhez” még véletlenül sem nyúltak, s miközben többeket is elítéltek vagy internáltak a Gond és hitvallás terjesztése miatt, a szerzőt, Tamási Áront békén hagyták. Ugyanakkor a „kis íróper” (viszonylag mérsékelt) ítéletei nekik is szóltak.

Az íróperek modellként szolgáltak a törvényesített megtorlás egy új formájához is. Itt mutatkozott be a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa, élén Vida Ferenc tanácselnökkel, aki később ugyanezekkel a népbírákkal (veterán pártfunkcionáriusokkal és egy '56-os kommunista áldozat özvegyével) hozta meg ítéleteit a Nagy Imre-perben és sok más ügyben is, amelyeket kivétel nélkül a Fő utcai megtorlókombinát erre kijelölt termében, titkosan tárgyaltak. A vádlottakat a Gyorskocsi utcai fogházépületből belső folyosókon lehetett ide átvizetni, így nem volt szükség sem ügyészégi börtönre, sem rabszállító kocsira vagy az igazságszolgáltatás gépezetének egyéb formáságaira. „Házon belül”, sőt, szinte a pártegyházon belül folytatták le az eljárást a „revizionista árulók” ellen, de még a párttól távol álló Bibó, Göncz és Regéczy ellen is.

A Bibó-perre csak 1958 augusztusában került sor, de az egyik fő vádpont Nagy Imre 1957-ben Nyugatra csempészett és ott megjelentetett kéziratával kapcsolatos. Az 1955–56-ban keletkezett írásokat Nagy Imre egyetemi munkatársa, Ujhegyi Gyula közigazdász őrizte meg, majd Kardos László, a NÉKOSZ

volt főtitkára adta tovább Göncz Árpádnak, aki viszont a brit követségen dolgozó Regéczy Nagy László, illetve egy angol diplomata útján – akárcsak Bibó nevezetes memorandumait – külföldre juttatta azokat. Ott jelent meg 1957 tavaszán (a kézirat anonim megőrzője március 15-ére datálta) A magyar nép védelmében című kisalakú, apró betűs kötet, amelyet aztán különféle ötletes marxista-leninista címlapokkal ellátva igyekeztek minél nagyobb számban hazajuttatni a forradalom első évfordulója előtt. A Népbírói Tanács két életfogytiglani (Göncz, Kardos) és egy 15 éves (Regéczy) börtönbüntetéssel honorálta a kiadás elérhető tetteseit. A kijuttatásban ártatlan Ujhegyi Gyula kisebb büntetést kapott.

Sok más eset is mutatta, hogy a hatalom a külföldi lelepleződésre reagál a legérzékenyebben és leghevesebben. Egy nappal a Déry-per befejezése után letartóztatták Kosáry Domokos történést, „hűtlenség” vádjával, s hamarosan kiszivárgott, hogy hazaárulását azzal követte el, hogy elfogadta a francia követ vacsorameghívását, s kapcsolatot tartott Guy Turbet-Delof kulturális attaséval, akiről ekkor már tudták, hogy Bibó '56 novemberében neki adta át kibontakozási tervét. Mi is tudtuk viszont, hogy nemcsak magát Kosáryt vitték el, hanem az általa egy év alatt felhalmozott '56-os sajtó- és kéziratgyűjteményt is az Egyetemi Könyvtárból, benne a Hungaricus-vitairat tőlünk kapott példányával. De közelről érintett Ádám György közgazdász ugyanaznapi letartóztatása is, hiszen ő annak a Gimes-féle szervezkedésnek volt részese, mint Fekete vagy én. Ettől fogva kevés kétségünk lehetett afelől, hogy előbb-utóbb ránk is sor kerül.

Az őszi hónapok egyébként is sötétek és vészterhesek voltak. Október az első szovjet szputnyik sikeres fellövésével kezdődött. Vásárhelyi Miklós utóbb elmondta, hogy amikor kihallgatója nagy büszkén közölte vele az eseményt, ő nyomban megértette, hogy akkor már jó ideje parkolópályára tolt ügyüknek ez új és végzetes lökést fog adni, hiszen a szputnyikban rejlő stratégiai lehetőség a szovjet blokk vezetőit nagy önbizalommal tölti el.

Ennek ellenére Kádárék erősen tartottak a forradalom első évfordulójától, annival is inkább, mert az pontosan egybeesett a hagyományos halottak napi temetőlátogatással, amit egyszerűen betiltani azért mégsem lehetett. Noha egyes iskolákban, egyetemeken s másutt is felparázlott a tisztelgő emlékezés, ennek fő helyszínévé mégis a temetők lettek, s a rendőrség is oda irányította legfőbb figyelmét és erejét, nem utolsósorban lovasrendőrök alakjában. Sós György főkapitány és a budapesti pártbizottság vezetőinek ekkori tanácskozásán a napvilágra került jegyzőkönyv tanúsága szerint még az is felmerült, hogy kihantolják a halottakat a díszsírhelyekről. Erről végül is letettek, de a nemzetiszínű szalagokat és koszorúkat mindenesetre eltávolították az elesettek sírjairól.

Nehezen tudnék pontos választ adni arra a kérdésre, miként éltem, kikkel érintkeztem 1957 őszi és téli hónapjaiban. Munkahelyemről, a Huba utcai technikumból már internálásom idején elbocsátott a Belkereskedelmi Minisztérium. (Később igazgatómat, Lányi Miklóst is kirúgták, s a helyére Dékán István, Rákosi rokona és utolsó ÁVH-főnöke került.) Hogy valami papirom és kimutatható rendszeres jövedelemem legyen, apám egy régi barátja felvett egy filmyomással (textilfestés) foglalkozó háziipari szövetkezetbe. A munka nem volt könnyű, de nem is volt sok. Mellette fordíthattam a Kossuth Kiadónak, sőt, ugyanott, sajtó alá rendezhettem Szabó Ervin válogatott írásait. Mindenesetre tény, hogy éppen a pártkiadó egyes munkatársai mertek és tudtak a legtöbbet segíteni, későbbi börtönéveim alatt a feleségemnek is.

Visszavonultán élünk, s noha megmaradt elvbarátainkkal továbbra is tartottuk a kapcsolatot, s működött az információk cseréje is (amelybe valahol feltehetően a BM is bekapcsolódott), az ellenzéki értelmiség köreiből az év vége felé érzékelhető volt már a korábbi szoros összetartozás és

szolidaritás lazulása. Elkezdődött a különutak és különalkuk keresése, miközben a megtorlás és a neosztálinista restauráció folyamata minden korábbi aggodalmat felülmúlt, s mindkét területen eljutott odáig, hogy már a sztálinista-rákosista „dogmatizmus” korábbi bírálata is bűnnek minősült, revízi-onizmusnak bélyegeztetett, s a személytől függően ideológiai leleplezésben, munkahelyi fegyelmeiben, állásvesztésben vagy bírói ítéletben részesült.

Keserű kis szellemi elégtételt jelentett ebben az undorban, hogy Fekete Sándor hétről hétre vitriolos gúnnyal pécézte ki e folyamat ideológiai és napi politikai megnyilvánulásait a Hungaricusnál is titkosabb új satirikus írásában, a Marxizmus-leninizmus zsebenciklopédiájában. Az „Adminisztratív eljárás” szócikkben például idézte, miként magyarázta meg Mesterházi Lajos a Népszabadság 1957. december 15-i számában „a magyar írók közvéleményének a kormány javára történt súlypontváltását”. „Adminisztratív lépéseket is tettünk. De bárki, még a velünk szemben elfogult szemlélő is kénytelen elismerni, hogy az adott helyzethez mérten az adminisztratív eszközök csekély szerepet játszottak az eszmeiekhez képest.” Valóban, írja Fekete, ki tagadhatná, hogy a sorozatos letartóztatások vagy Déry 9 évre szóló börtönbüntetése okozta lelki hatás csekély ahhoz a megrázkódtatáshoz képest, amelyet például Marosán elvtárs nevezetes József Attila-cikke okozott?! – De ez a mű, pontosabban néhány részlete, annak idején csak két fórumon kapott némi nyilvánosságot: a Hanák Péteréknél rendezett 1957-es szilveszteren, majd a Mérei-Fekete-per tárgyalásán, ahol Vida Ferenc tanácsvezető bíró olvasott fel belőle különlegesen bűnös részleteket, miközben a vádlottak és az ügyvédek pukkadtoztak a nevetéstől.

A „pesti” humorérzék tehát ekkor sem veszett ki, de már szinte szó szerinti értelemben akasztófahumorként működött. Az esztendő utolsó napjainak történetéből talán érdemes egyetlen nap, 1957. december 21-e eseményeit nagyító alá helyezni.

Ezen a napon halt meg – éhségstrájk és mesterséges táplálás nyomán – Losonczy Géza a vizsgálati fogságban.

Ezen a napon az MSZMP Központi Bizottsága úgy határozott, hogy a Nagy Imre-csoport ügyében „szabad folyást enged a törvényes eljárásnak”.

Ezen a napon a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különtanácsa az 1956-os győri és mosonmagyaróvári ügyben másodfokon halálra ítélte Földes Gábor rendezőt, Gulyás Lajos lelkészt, Tihanyi Árpád tanárt, Kiss Antalt, Cziffrik Lajost, Weintráger Lászlót és Zsigmond Imrét.

De ugyanerről a napról kelt az a jövőbe mutató feljegyzés is, amelyet – ugyancsak Budapesten – a már említett francia kultúrattasé, Guy Turbet-Delof készített a francia külügy-minisztérium számára. Kosáry Domokos letartóztatása és az általa gyűjtött '56-os dokumentáció elkobzása kapcsán feltette a kérdést feletteseinek: „Nem kellene-e Franciaországnak válaszolnia arra a kihívásra, amelyet a szovjet propaganda vetett oda az Igazságnak?” Turbet-Delof azt javasolta, hozzák létre Párizsban „az októberi magyar forradalom történetével foglalkozó dokumentációs és kutatóközpontot”, amely megőrzi és átmenti a jövő számára ennek a világraszóló eseménynek írásos és egyéb lenyomatait, minél teljesebb történeti forrásanyagát.

A francia diplomata tehát sokakkal ellentétben úgy gondolta, hogy az '56-os forradalom megítélésében nem Kádárké lesz az utolsó szó.

